

Ölümünün Ellinci Yılında-

ERZURUM TÜRKÜLERİNE SES VEREN SANATKÂR
HÂFİZ FARUK KALELİ

Doç. Dr. Metin ÖZARSLAN
Hacettepe Üniversitesi

Erzurum'un yetiştirdiği gönül adamlarının başında gelen Faruk Kaleli 1896 yılında Erzurum'un Hasankale (Pasinler) ilçesinde doğmuştur. Ailesi Hasankale'nin köklü ailelerindendir. Hâfız Faruk Kaleli'nin babası Hoca Abdurrahman Efendi'dir. Hâfız Faruk Kaleli, ağabeyi Hâfız Ali Rıza Efendi ile beraber yetişmeleri için, babaları tarafından küçük yaşta Erzurum'a getirilip yerleştirilirler. İki kardeş çok kısa bir zamanda güzel sesleri ile dikkat çekmiş ve devrin ünlü hâfızları arasında yer almışlardır.

Hâfız Faruk Kaleli, Birinci Dünya Şavaşı sırasında henüz 19 yaşında iken Çanakkale Savaşlarına katılmış ve savaş sonrası Erzurum'a dönmüştür. O dönemde Rus istilası altındaki Erzurum'da öğretmen sıkıntısı çekilmektedir. Faruk Kaleli Hoca da, hassas ruhunun tepkisi ile öğretmen olarak Hasan Basri İlkokulu'nda göreve başlar. Bu, memleket çocuklarının yetişmesi yönünde elinden geldiğince sarf edeceği hizmet ve gayretlerinin de başlangıcıdır. Faruk Kaleli hâfızlık ve öğretmenliğin yanı sıra, mayasındaki heyecan ve coşkunluğun tabii sevgiyle Erzurum'daki musikî çalışmalarına iştirak eder. Lâlâ Paşa Camii imamı, bestekâr Kitapçızâde Hâfız Hâmit Efendi ile konaklarda, oturma odalarında güzel sesli hâfızları bir araya toplayarak tekke-tasavvuf musikîsi icra ederler.

Kendi ifadesiyle "bir çocuk, bir yoksul, bir ihtiyar -hangi tabakadan olursa olsun- beni durdurup bir türkü istese okurum" (Ebcioğlu 1944: 10) diyecek kadar alçak gönüllü bir kişiliğe sahip olan Faruk Kaleli'nin sanatkârlığı hakkında Sıtkı Dursunoğlu şunları söyler:

Her halk çocuğu gibi güzel sesini, bir zaman, mecrasız bir su gibi akıtan Faruk Kaleli, Erzurum için ayrı bir kıymet merhum Kitapçızâde Hâfız Hâmit Efendi'nin teveccüh ve iltifatına mazhar olduktan sonra, bilhassa İbrahimiye, Tatyân, Şikest, Maya, Urfa Ağzı, Hoyrat gibi mahallî klâsik türkülerde ses ve nağme terbiyesini elde etmiş, bunu müteakip yıllarda halk ağzından derlediği türkülerıyla iştigal ederek bu vadede cidden üstad olmuştu (Dursunoğlu 1965: 17).

Zaman içinde Faruk Kaleli öğretmenlik mesleğinin yanı sıra amatörce musikî folkloru ile uğraşır ve derlemeler yapar. Bir yandan da tanıdığı erbab-ı

kaleme ait, tasavuffi özellikteki şiirleri tekke musikîsi tarzında bestelemekle meşgul olur. 1939 Yılında ağabeyi Hâfız Ali Rıza Efendi ve Öğretmen Hâfız Ömer [Duygun] Efendi ile birlikte Erzurum Musikî Birliği'ni kurarlar, fakat bu birlik uzun ömürlü olamaz (Bulut 1995: 142).

Gerek derlemeciliği, gerekse icracılığı ile unutulmuşluğun kucağındaki türkülerini birer birer çekip alır. Önüne gem vuramadığı musikî aşkı ile ömrünü türkülere katar, yoğurur ve güzel sesiyle bu türkülere âdeta yeniden hayat verir. Bu faaliyetler içinde Erzurum'da resmî özellikteki ilk Halk Müziği Topluğu'nu da kendisi kurar. Fakat gayesinden uzaklaşmış bir batılılaşma dönemini yaşayan ülkenin her yerinde olduğu gibi Erzurum'da da millî-yerli-mahallî hususiyet taşıyan pek çok unsur kaybolmuştur. Devlet radyosunda bile Türk Halk Müziği merhum Muzaffer Sarısözen'in gayretleriyle yeni yeni yer verilmektedir. İşte böyle bir ortamda Erzurum'da saz ve saz sanatkârı bulamayan Faruk Hoca, kurduğu topluluğa türkülerini mey-zilli def eşliğinde icra ettirir.

1940 yıllarında Halkevleri yeni binalarına taşınmış, belli bir disiplin içinde çalışmalarına başlamıştır. O yıllarda Halkevi Başkanlığı yapan eğitimci Murat Uraz, Halkevi bünyesinde bir Halk Müziği korosu kurulması görevini Faruk Kaleli'ye vermiştir. Rahmetli Kaleli halkevli gençlerden bir koro oluşturmuştur ama Erzurum'da bağlama çalan da yoktur. Koronun sazları Ağadede Keskin'in ve Cazim Demir'in meyleri, ritim sazları da Alaaddin Bayluca'nın zilli tefidir (Bulut 1995: 142).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, diğer mahallî kurtuluş bayramları gibi Erzurum kurtuluş bayramları da uzun yıllar Ankara'da kutlanmıştır. Faruk Kaleli, o yıllarda kutlamalar için başkente davet edilen misafirlerin başında gelir. Her seferinde kutlama heyetiyle beraber Ankara'ya gelir ve kutlama gecelerinde Erzurum türkülerini okur.

Faruk Kaleli ile 1940 yıllarında Ankara'da tanışan ve daha sonraki yıllarda da Erzurum'da kendisiyle yakından görüşme fırsatı bulan Nusret Karasu, onun içli ve gür sesinden türkü dinlemenin, herkes için arayıp da bulunamayan bir güzellikte bir fırsat olduğunu söylemektedir:

Faruk Kaleli'nin katıldığı her toplantıda onun sesinden, onun içten duyarak ve anlayarak söylediği türkülerini dinlemek için herkes can atardı. Devrin büyüklerinin Erzurum'a geldiği zaman da Faruk Kaleli'yi aradıkları ve aynı türkülerini dinlemeye arzu duydukları bilinirdi (Karasu 1968: 265).

1940 yılları, Ankara Radyosu'nda Yurttan Sesler Topluğu'nun kurulup faaliyete geçtiği dönemlerdir. Faruk Kaleli, kutlamalar vesilesiyle Ankara'ya gelişlerinde, merhum Muzaffer Sarısözen'le tanışır. Sarısözen'in davetiyle, misafir sanatkâr olarak Yurttan Sesler Topluluğu'na katılır ve Erzurum havalisinden derlediği türkülerini radyoda okuyarak, Erzurum dışındaki kulaklara ulaştırır.

Ankara'ya her gelişinde Muzaffer Sarısözen tarafından dağarcığındaki bütün türküler hem konservatuarda hem de radyo'da ses bantlarına kaydedilir. Böylece Erzurum'da söylenen ve unutulmaya yüz tutan bütün türküler toplanıp değerlendirilerek notaya alınır ve radyo repertuarına kazandırılır. Bu yıllarda, gerek derlediği ve gerekse bestelediği türkülerini kendi sesinden plaklara kaydettirmek onun en büyük isteğidir. Ne yazık ki, ömrünün sonuna kadar bu arzusuyla yaşayan Faruk Kaleli, kendisine söz verilmesine rağmen, resmî makamlardan bir türlü bu isteğini gerçekleştirecek yardım ve desteği bulamaz.

Faruk Kaleli'nin içli, duru, yumuşak, dokunaklı bir o kadar da gür sesi ve pürüzsüz kıraatıyla söylediği türküler insan ruhunun derinliklerine işleyen izler bırakmıştır. Onun sesi ve kıraati, kendisini dinlemiş olanların kulağından hiçbir zaman silinmemiştir. Ölümünden elli yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ birçok Erzurumlunun kulağından Faruk Kaleli'nin içli sesi çınlamaktadır. Bu hususta dinlediğimiz bir hatıra da bunu teyit edecek özelliكتedir:

Erzurum İmam-Hatip Lisesi'nin ilk müdürlerinden emekli tarih öğretmeni Tahsin Akgün (Aşıroğlu)'nu her akşam evine oldukça uzak bir mevkide bulunan İbrahim Paşa camii'ne akşam namazı kılmaya giderken görüyordum. Bir gün kendisine "-Hocam sizin eviniz buraya oldukça uzak. Evinize yakın birçok cami varken, niçin her akşam namaz kılmak için o kadar yoldan buraya geliyorsunuz?" diye sorduğumda, Tahsin Hoca, bana "-Bu camideki İsmet Hoca'nın sesi benim rahmetli Hocam Hâfız Faruk Kaleli'nin sesine o kadar çok benziyor ki... Bu yüzden her akşam şimdi çok özlediğim Hocamın sesini dinlemeye bu camiye geliyorum" diye cevap verdi (Fidan 1997).

Faruk Kaleli'nin Ankara'yı ziyaretlerinin birinde, kendisiyle yapılan bir mülakatta sorulan sorulara verdiği cevaplardan "Erzurum havalisinden topladığı türkülerin yüzleri geçtiğini, nota bilmediğini, türkülerini kulaktan dolma öğrendiğini, saz çalamadığını fakat beste yaptığını", "besteleri, çok güçlü olan hafızasında tuttuğunu ve hiçbir türküyü asla birbirine karıştırmadığını" öğreniyoruz (Ebcioğlu 1944: 10). Aynı mülakatta, kendisine yöneltilen başka bir soruya cevaben, türkülerini nasıl derleyip topladığını anlatır:

Bu iş esasen benim yaradılışım ile ilgilidir... Ruhumu okşayan bir meşguliyet... Her nerede canlı, şakrak veya mahzun, dokunaklı bir beste duysam ruhumun bir heyecan-ı meddi ile yükseldiğini, coştüğünü, ona doğru atıldığını sezerim ve derhal öğrenirim... Bazan da kendim aramağa çıkarım. Köy gezileri yaparak köylüleri dinlerim. Mesela «Yıldız» türküsünü bir köylüden duymuştum. Bir ağaç dibinde kendi başına söylüyordu. Yanına oturdum devam etmesini rica ettim. Bir müddet dinledim. Sonra ikimiz beraber söylemeğe başladık... Son birkaç ay içinde doksanlık bir ihtiyar kadından türküler derledim. Bu kadın bir hazineydi. Zavallının sesi de kalmamıştı. Fakat bana yetecek kadar okuyor ve türkülerin güzelliğini emanet edebiliyordu. Ben derleyip tekrar kendisine okudukça gözleri yaşla doluyor ve sırtımı sıvazlayarak: "Ağzına kurban olayım... Ne olurdu sen bana daha evvel rastlasaydın" diye hayıflanıyordu. «Yemen Türküsü»nü de ondan derledim. (Ebcioğlu 1944: 10).

Erzurum'a farklı tarihlerde üç defa giden ve her gittiğinde Erzurum'u farklı farklı yönleriyle gözlemleyen Ahmet Hamdi Tanpınar, orada tanıdığı ve kendi deyimiyle "erken ölümüne yandı" Hâfız Faruk Kaleli ve onun söylediği türküler hakkında şunları yazmıştır:

Erzurum'da öteden beri devam eden bu iki başlı musikî geleneğinin son varisi şimdi erken ölümüne yandığımız Faruk Kaleli idi. Bu süzme insan o kadar bu musikî ile hemhal yaşamıştı ki, hâlim yüzü Hüseyin'den henüz kanatlanmış bir nağmeye benzerdi. Şimdi ara sıra radyoda onun repertuarından bir türküyü tesadüf ettiğim zaman 1924 yazında bu havaları dinlediğim günleri büsbütün başka bir hasretle hatırlıyorum. Yine onun söyledikleri arasında Bursalı İsmail Hakkı'nın bir Celvet nefesi vardı ki, hem güftesi, hem bestesi ile unutulmaması lâzım gelen eserler arasındadır (Tanpınar 1994: 60).

Erzurum türkülerinin bize kadar ulaşması yolunda Faruk Kaleli'nin sarf ettiği emek ve gayretleri de zikreden Tanpınar, Hâfız Faruk olarak tanıdığı bu Erzurum efendisinin gür sesine değinmeden geçemez:

Büyük harpten önceki yıllarda Erzurum'da yaşayan Kolağası Ali Rıza Bey de, gelecek şöhretini eğer bu repertuar diske ve tele alınmışsa Faruk Kaleli'ye borçlu olacaktır. Hasankale ilçesinde kubbeyi tepesinden atacak kadar gür sesiyle besteler okuyan bu coşkun adamın tekke şiirinin tarihinde bir yeri olması lâzımdır (Tanpınar 1994: 60).

Bugün TRT radyo repertuarında yer alan Erzurum türkülerinin % 90'lık kısmı Faruk Kaleli'nin emek ve gayretleriyle toplanmıştır. Onun gerek kendi bestesi, gerekse derlemesi olarak bizlere hediye ettiği türkülerden Yıldız, Pasinli Güzel, Yemen Türküsü, Billur Piyale, Yayla Türküsü, Yandı Canım Tende Ey Ruh-i Revanım Bir Su Ver, Ey Gönül İçmek Dilersen Cam-ı Cem, Erzurum Çarşı Pazar ve ismini buraya alamadığımız nice güzel türkü, Erzurum'da ve memleket yanında hâlâ çok sevilmekte ve dinlenmektedir.

Türkülere hayat veren ve bir türkü gibi yaşayan rahmetli Hâfız Faruk Kaleli bundan tam elli yıl önce 22 Kasım 1947 tarihinde, 51 yaşında, «bir ayrılık türküsü» söyleyerek, aramızdan ayrılmıştır. Onun zamansız vefatı kendisini tanıyan tanımayan herkesi derinden üzmüştür. Bu içli ve güzide Erzurum evladı, güzel sesi ve halk kültürüne hizmetleriyle hem Erzurum'da, hem de diğer yurt köşelerinde daima hoş bir seda olarak kalacaktır. Sözlerimizi vefatından sonra öğrencilerinden Nedim Kemâl Duru'nun kaleme aldığı bir ağıtla noktalarken kendisini bir kez daha rahmetle anıyoruz.

FARUK KALELİ'YE

Teselli kâr etmez, avunmaz gönül;
Başımı taşlara çalsam ne çıkar?
Cezaya lâyıktır savunmaz gönül,
Suçumu boynuma alsam ne olur?...

Erzurum Türkülerine Ses Veren Sanatkâr Hâfız Faruk Kaleli

Bilmedik kadrini sağ iken eyvâh!
Bulmadı menhus dert bir türlü felâh
Ölümüş meğerse beklenen selâh,
Hasretin oduna dalsam ne çıkar?...

Ey benim nur yüzlü gür sesli hocam,
Yurduna hizmete hevesli hocam,
Sen yetim bıraktın bir nesli hocam,
Gönlümü dağlara salsam ne çıkar?...

Belki kurtulman mümkündü heyhât!
Sana çok gadretti bu zâlim hayat;
Dilerim Tanrı'dan nur içinde yat,
Acınla baş başa kalsam ne çıkar?... (Duru 1947: 6)

Kaynaklar

- BULUT, Sabahattin, (1995), *Erzurum'da İz Bırakanlar*, İstanbul.
DURSUNOĞLU, Sıtkı, (1965), "Kaleli", *Erzurum*, Yıl 1, Sayı 1.
DURU, Nedim Kemâl, (1947), "Faruk Kaleli'ye", *Radyo*, nr.: 72.
EBCİOĞLU, Hikmet Münir, (1944), "Erzurumlu Halk Sanatkârı Faruk Kaleli Radyoda", *Radyo*, nr.: 27.
FİDAN, Ahmet, (1997), Ahmet Fidan, [Erzurum, 1948, Öğretmen, Yüksekokul, Evli] ile Metin Özarslan tarafından 05. 08. 1997 Tarihinde Ankara'da yapılan görüşme. Görüşmenin sesli ve yazılı metni M.Ö. Özel arşivindedir
KARASU, Nusret, (1968), "Faruk Kaleli", *Çeşitli Yönleriyle Erzurum ve Çevresi*, Erzurum, Verem Savaş Derneği Yayınları.
TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1994), *Beş Şehir*, 4. Baskı, Ankara, MEB Yayınları.

[*Millî Folklor*, Yıl 9, S. 36, Kış 1997, s. 66-69]